

Reeks Spirituele Meesters

JAN VAN HET KRUIS

Wijze, dichter, mysticus

*Voor mijn vrienden,
de karmelieten*

Reeks Spirituele Meesters

JAN VAN HET KRUIS
Wijze, dichter, mysticus

Alain Delaye

CARMELITANA

© Carmelitana, Gent (www.carmelitana.be)

ISBN: 978-949-243-40-29

Wettelijk Depot: D/2016/0770/03

NUR: 707

Oorspronkelijke titel: Jean de la Croix

(Editions du Point, Paris)

Vertaling: Lieven Vanderbrugghen

Vormgeving en cover: Press Point.be, Deinze

Druk: Acco

Inhoud

Inleiding	7
Opmerking aan de lezer	13
1 Wijze	15
1. Theoloog die niet weet	15
2. Holistisch denker	28
3. Vrij mens	36
2 Dichter	53
1. Geïnspireerd schrijver	53
2. Kosmisch visionair	63
3. Dichter van de liefde	72
3 Mysticus	81
1. Reiziger in de nacht	81
2. Blij avonturier	92
3. Vurige minnaar	104
4 De grote gedichten	115
Donkere Nacht	115
Geestelijk Hooglied B	120
Levende Vlam van Liefde	130
5 Korte biografie van Jan van het Kruis	133
6 Enkele Nederlandstalige boeken	137

Inleiding

In een onaanzienlijk dorp van Oud-Castilië ziet in 1542 de zoon van arme wevers, verstoten door hun familie, het levenslicht. In 1591, in een klooster in Andalusië, sterft een karmeliet, door zijn medebroeders gemarginaliseerd, overdekt met zweren en wonden. Tussen deze twee data spelen zich de negenenveertig jaren af van het beproefd, avontuurlijk en hartstochtelijk leven van Jan van het Kruis. Hij wordt heden ten dage beschouwd als een van de grote dichters en mystici van zijn tijd, misschien zelfs van alle tijden.

Zijn leven bestaat uit meerdere perioden: een kindertijd doorgebracht in de schoot van een arm en behoeftig gezin in het gehucht Fontiveros; jeugdijaren in Medina del Campo, waar Juan de Yepes verschillende ambachten leert en studeert bij de jezuïeten om vervolgens in te treden bij de karmelieten als Jan van de heilige Mathias;

studies in Salamanca, waar hij zich aan de universiteit bekwaamt in de wijsbegeerte en godgeleerdheid in voorbereiding op het priesterschap; een leven als kloosterling tenslotte, waar hij na de geschoeide karmelieten te hebben verlaten en afziet van de gedachte kartuizer te worden, in samenwerking met Teresia van Avila de hervorming van zijn orde op het spoor zet. De mannelijke tak van deze orde heet voortaan de ongeschoeide karmelieten.

Vanaf nu heet hij Jan van het Kruis. Hij onderneemt meerdere reizen en neemt belangrijke verantwoordelijkheden op zich in verband met de uitbouw en de begeleiding van de nieuwe karmelitaanse tak. Ook uitermate zware beproevingen vallen hem te deel: in 1578 gevangenneming en opsluiting door de geschoeiden, aan het einde van zijn leven verbanning en vervolging door de ongeschoeiden. De naam Jan van het Kruis belichaamde voor hem, veel méér dan een gewone religieuze identiteit, een levensbestemming die hij onverkort heeft waargemaakt en waarvan we een ontroerende neerslag vinden in een tekening die hij maakte van de gekruisigde Christus, in meerdere aforismen en in zijn gedicht 'Een Herdersknaap'¹.

1 Jan van het Kruis, *Volledige werken*, Uitgeverij Paul Brand N.V., Hilversum-Antwerpen, 1963, p. 214-216. Verder wordt bij het citeren enkel nog het betreffende tekst vermeld en/of de bladzijde.

Het Spanje van Jan van het Kruis is politiek en godsdienstig erg woelig. De burgerlijke en godsdienstige autoriteiten liggen met elkaar in de clinch over kwesties van legitimiteit en bevoegdheid. In de schoot zelf van het religieuze leven staan grote mystici op, maar evenzeer geïllumineerden (*alumbrados*)², geduchte inquisiteurs en mannen gretig naar macht. Jan van het Kruis, naar waarde geschat door de eersten, moet het hoofd bieden aan de laatsten, niet in het minst aan de oversten van zijn eigen orde. Deze oversten willen de orde dwingen een andere richting in te slaan dan wat Teresia van Avila beoogd had. Jan van het Kruis wil geen duimbreed afwijken van de weg die hij ziet als door God zelf gebaad. Zijn hardnekkigheid zal hem evenwel duur te staan komen. Nadat hem eerst de hoogste functies worden toevertrouwd - novicemeester, prior van meerdere kloosters, raadslid van de provinciaal en vicaris-provinciaal - wordt hij van bij het begin van zijn kloosterleven tot het eind fysisch en emotioneel vernederd omwille van zijn trouw aan het contemplatief project van de heilige Teresia. Deze beproevingen doorleeft hij als zijn deelname aan het lijden van zijn Heer en als een nacht die hem uitzuivert. Deze nacht voert hem tot de hoogste toppen van mystieke ervaring en zet hem aan tot het schrijven van teksten die bedoeld zijn om mensen op zoek naar het absolute inzicht te verschaffen, te bemoedigen en te

2 Dit is een ketterse beweging, veroordeeld door de Inquisitie. Zij kante zich tegen het monastieke leven, het bestaan van de hel, het sacrament van de biecht en de traditionele ritën.

troosten, om te beginnen de karmelietessen die zich aan zijn begeleiding hebben toevertrouwd.

Een van zijn gedichten, ‘Na een waagstuk van mijn liefde’³, vertolkt bijzonder goed de paradox van het opstijgen tot het allerhoogste via een afdalen tot het allerlaagste:

*‘Even hoog als dit verheven
avontuur mij opgevoerd had,
even laag en diep verslagen
en ontdaan liet het mij achter;
ik zei: Niemand kan dat halen;
en ik dook zo diep de diepte in,
dat ik hoog de hoogte inging,
en ik haalde wat ik najoeg.’*

De nu volgende bladzijden willen deze mens een beetje beter doen kennen en de lezer in contact brengen met de teksten die het best vertolken wat hij zelf beleefd heeft.

Het is overduidelijk dat Jan van het Kruis uitgegroeid is tot een klassieker wat literatuur en spiritualiteit betreft. Zijn werken zijn vertaald in meerdere talen en studies van inhoudelijke aard ontbreken geenszins. Maar de afstand van meerdere eeuwen, het stof van de hagiografische verhalen en het mysterie zelf van zijn inwendig leven zijn evenzoveel schermen die ons van

3 P.212-214.

hem verwijderen. Wij zullen proberen zijn persoon en zijn geschriften een minder ondoorschijnend te maken, zodat ze hun licht kunnen prijsgeven. Aan dit licht hebben we vandaag meer dan ooit behoefte.

We leven in een tijd van consumptie, toegespitst op profijt en vermaak, maar ook rijk aan kunnen en kennen. Talrijke geestelijke geschriften zijn toegankelijk en het ontbreekt niet aan goeroes die erop uit zijn ons hun ervaringen en methoden aan te bieden. Geconfronteerd met zoveel keuzemogelijkheden kunnen we ons ontdaan en onzeker gaan voelen. Jan van het Kruis is ongetwijfeld een van hen die ons kunnen begeleiden tot bij de wijsheid, de waarheid, het geluk. Hiervan zijn wij heel diep overtuigd. Bovendien is hij een dichter die tot ons spreekt via teksten met een schoonheid van buitengewoon gehalte. Laten we bijgevolg geen domper zetten op het genoeg dat gepaard gaat met onze zoektocht naar het licht.

Oog in oog met het enigma dat deze wereld en de onzekerheden van onze tijd uitmaken, schreef René Char:

*‘We zitten middenin het ondenkbare,
maar beschikken over schitterende oriëntatiepunten’.*

Jan van het Kruis is er een van.

Opmerking aan de lezer

Wij maken gebruik van de vertaling van de volledige werken van Jan van het Kruis door Jan Peters en J.A. Jacobs⁴.

We citeren op de volgende manier om te verwijzen naar de verschillende teksten van Jan van het Kruis:

BK:	<i>Bestijging van de Berg Karmel</i>
DN:	<i>Donkere Nacht</i>
GH:	<i>Geestelijk Hooglied</i>
LVL:	<i>Levende Vlam van Liefde</i>

Wat het boek van de *Bestijging van de Berg Karmel* en de *Donkere Nacht* betreft, verwijzen de Romeinse cijfers naar het boek, de Arabische naar het hoofdstuk en naar de paragraaf. Met betrekking tot het *Geestelijk Hooglied* slaat het eerste Arabisch getal op de strofe, het tweede op de paragraaf. Bij de *Levende Vlam van Liefde* duidt het Romeinse cijfer de strofe aan, het Arabische de paragraaf.

4 Zie voetnoot 1. Omwille van de coherentie gebruiken we ook deze oudere vertaling voor het gedicht en de commentaar op de *Donkere Nacht*, hoewel hiervan een nieuwe vertaling verscheen: Jan van het Kruis, *Donkere nacht* (vert. Cees Bartels en Kees Waaijman), SUN-Carmelitana, 2001.

1

Wijze

1 Theoloog die niet weet

Sint-Paulus attendeert de inwoners van Athene op het bestaan van een ‘onbekende god’ (Hnd 17,23). Jan van het Kruis verwijst op zijn beurt naar een ‘niet-kenbare God’. Al wat de verbeelding of het menselijk verstand kunnen bedenken met betrekking tot het absolute, de uiteindelijke realiteit, het goddelijke, heeft in zijn ogen niet de minste pertinentie, niet de minste geloofwaardigheid. Indien men al zijn uitspraken wat dit onderwerp betreft op een rijtje zou zetten, zou men een klein agnostisch traktaatje bekomen. We beperken ons tot een citaat uit de *Bestijging van de Berg Karmel* dat deze uitspraken resumeert: ‘(...) het (is) goed aan te tonen, hoe geen enkel schepsel en geen enkele gedachte voor het

verstand kan dienst doen als eigen middel tot vereniging met God. Ook is het goed aan te tonen, hoe al wat het verstand kan bereiken eerder een hindernis is dan een middel, als het zich voor de vereniging met God daaraan wil vastklampen. (...) Hierbij moeten wij opmerken dat er onder alle schepselen, lagere zowel als hogere, geen enkel is dat de nauwst mogelijke verbinding met God tot stand brengt of bij benadering gelijkenis met zijn wezen heeft. (...) veeleer is de afstand tussen het zijn van God en dat van de schepselen oneindig. Daarom is het ook onmogelijk voor het verstand tot God te geraken door middel van de schepselen, of die nu in de hemel zijn of op de aarde, in zover er geen verhouding van gelijkheid is⁵.

Neen, God is niet wat men denkt, zich verbeeldt of fantaseert wat Hij is. Alles wat men over Hem weet is niet meer dan een mentaal construct zonder de minste grond en het minste belang. Indien Jan van het Kruis niettemin de aanspreking 'God' en een paar metaforen voor Hem aanwendt, dienen deze altijd begrepen te worden vanuit het perspectief van niet-kenbaarheid, van een fundamentele cognitieve leegte. God is datgene waarbij alle gepraat en bedenksels in het niet verzinken. Het is totaal nutteloos wat voor concept, wat voor beeld ook maar op Hem te projecteren. Om een uitdrukking van Meester Eckhart te herhalen: 'God is een niets'. Elke poging Hem voor te stellen, elke poging Hem aan een onderzoek te onderwerpen is tot mislukken gedoemd.

5 BK II, 8, 1.3, p. 584.585.

Dergelijk agnosticisme is echter geen atheïsme. Dit ‘niets’ waarover we niets kunnen zeggen, waarbij we ons niets kunnen inbeelden, waarover we niets kunnen bedenken, heeft niettemin de kracht stenen te laten smelten, harten te verwarmen en ze om te vormen tot vuur. Dit ‘niet-zichtbare’, dit ‘niet-denkbare’, dit ‘niet-kenbare’ waarnaar het woord God verwijst, laat zich echter wel aanvoelen, het verlicht op een duistere manier, het leidt zonder bakens. Het bezit de kracht om het troebel glas van ons bestaan om te smelten tot helder kristal, door ons bestaan binnen te voeren in een ruimte waar niets meer te weten valt omdat alles er te zien valt⁶, ‘ook al is het nacht’. Dit blijkt uit een gedicht van Jan van het Kruis, dat getuigt van een extatische ervaring:

*‘Ik drong binnen, waar ik niet wist,
en bevond me in een niet-weten,
alle weten overstijgend’⁷.*

Niettemin beperkt het agnosticisme van Jan van het Kruis zich niet tot dit abstract taakgebruik. Het krijgt inhoud aan de hand van een centrale metafoor: de nacht. Dit beeld dat meerdere betekenissen dekt, verbergt een nog fundamenteeler laag die de mysticus als volgt resumeert: God is een nacht voor de ziel⁸. Uiteraard is God ook vuur en licht, zoals hij elders zegt, maar dan wel een ‘donkere vlam’ en een ‘straal van duisternis’. In

6 De auteur maakt een woordspeling: ‘Plus rien à savoir car tout est à voir’.

7 P. 205.

8 Cf. BK I, 2, 1, p. 515.

de menselijke conditie die de onze is kan niets deze ondoorschijnendheid ongedaan maken. Ook al is de nacht sereen, tot op het eind blijft hij nacht.

Kortom, Jan van het Kruis is gefascineerd door een heilige ruimte die heel zijn aandacht boeit en energie aanboort, maar hij laat deze ruimte vrij van beelden en concepten, dit ‘een ik weet niet wat’⁹ dat onuitsprekelijk en niet te vatten is. Sceptisch als hij blijft wat het vermogen van de menselijke geest betreft om zich dit alles voor te stellen, geeft hij alle hebben en houden volkomen uit handen, totdat slechts de metafoor overblijft van de vereniging in liefde die zich voltrekt in de nacht:

*‘Mijzelf liet ik, vergat ik;
ik drukte het gelaat aan mijn Beminde;
het al stond stil, ik liet mij gaan,
liet al mijn zorgen liggen:
tussen de witte leliën vergeten’¹⁰.*

Dit niet-weten met betrekking tot het goddelijke waarop Jan van het Kruis aanspraak maakt, sluit aan bij

9 P. 307. Zie ook het gedicht *Nooit, om alle schoons tezamen*, p. 245-249.

10 DN, achtste strofe, p. 829.

een lange apofatische¹¹ traditie die aanvangt bij Clemens van Alexandrië in de 2de eeuw en zich verder zet via Gregorius van Nazianze, Gregorius van Nyssa en de Pseudo-Dionysius in de 4de en 5de eeuw. Via Meester Eckhart en de Rijnlandse mystici van de 13de eeuw, komen we heel dicht in de buurt van Jan van het Kruis en de Spaanse mystici: Garcia de Cisneros, Francisco de Osuna, Bernardino de Laredo, Juan de Avila, Juan de Segura, Luis de Granada en Luis de León. Deze apofatische traditie treedt duidelijk aan het licht in het gebruik dat Jan van het Kruis maakt van zijn theologische bronnen. De theologen die hij citeert hebben zijn aandacht niet getrokken omwille van hun positieve stellingen over God, maar omdat ze hun onvermogen bekennen wat het spreken over God betreft. Aan de Pseudo-Dionysius ontleent hij het beeld van de ‘straal van duisternis’ die het intellect verduistert¹² en het thema van de verborgen God die des te meer nabij is naarmate men Hem minder onderscheiden kent¹³; aan Sint-Augustinus ontleent hij de afstand die scheidt van

11 Dit verwijst naar een theologie die de nadruk legt op een element van stilzwijgen, paradox en beheersing wat het spreken over God betreft, om zijn onzegbaarheid en geheimenis te onderstrepen; een theologie die verwijst naar een ervaring die buiten het bereik van de taal ligt.

12 BK II, 8, 6, p. 588; DN II, 5, 3, p. 883; GH 14 en 15, 16, p. 353; LVL III, 48, p. 1043.

13 Cf. Pseudo-Dionysius, *De Mystica Theologiae*, I.

God, ‘Gij licht, ik blind’¹⁴; aan de heilige Gregorius de Grote de niet te ervaren hoedanigheid van het geloof¹⁵; aan Sint-Thomas tenslotte het feit dat het object van het geloof niet is wat men ziet noch wat men weet¹⁶. Wat de Heilige Schrift betreft, de theologische bron waarnaar zijn voorkeur uitgaat, zijn de passages over God die hem het meest gemarkeerd hebben deze, die de onmogelijkheid benadrukken Hem van gelaat tot gelaat te zien en zijn heerlijkheid te aanschouwen. Tot Mozes die God vraagt: ‘Laat mij weten wat uw plannen zijn, dan leer ik U kennen’ en ‘laat mij toch uw majesteit zien’, antwoordt Hij: ‘Mijn gezicht zul je niet kunnen zien, want geen mens kan mij zien en in leven blijven’ (Ex 33,18.20). Sint-Jan zegt: ‘Niemand heeft ooit God gezien’ (Joh 1,18). En Sint-Paulus mét Jesaja (64,4): ‘Wat het oog niet heeft gezien en het oor niet heeft gehoord, wat in geen mensenhart is opgekomen ...’ (1 Kor 2,9)¹⁷. Hierop volgt in het boek van de *Bestijging van de Berg Karmel* de episode over Elia, ‘(...) dat hij op de berg zijn

14 BK I, 5, 1, p. 525. Jan van het Kruis die de apocriefe *Soliloques* van Sint-Augustinus gelezen heeft, heeft er in het 3de hoofdstuk de uitdrukkingen ‘*lux incomprehensibilis*’ en ‘*lux invisibilis*’ kunnen vinden.

15 Cf. BK III, 31, 8, p. 786: ‘Daarom zegt de heilige Gregorius, dat het geloof geen verdienste heeft wanneer de menselijke rede er ervaring van heeft’.

16 Cf. Thomas van Aquino, *Summa Theologiae*, II-IIae, q. 1, a.4 en 5. Jan van het Kruis citeert deze passages niet uitdrukkelijk, maar hij heeft ze in Salamanca heel waarschijnlijk bestudeerd. Hun inhoud echter blijkt in ieder geval overduidelijk in wat hij over het geloof zegt.

17 Cf. BK II, 8, 4, p. 586.